

Непотрібність великоруської літератури для України і
для слов'янщини

Іван Нечуй-Левицький

Електронна бібліотека української літератури
KIUC

Іван Нечуй-Левицький. *Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'яниці*

Набір: Набір завдячую Михайлові Чернопискому
Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст із видання Іван Нечуй-Левицький. *Українство на літературних позовах з Московщиною. Культурологічні трактати. Упорядкування Михайла Чернопиского. Львів: Каменяр, 1998 (фактично 2000). с. 64–126.*

Трактат складається з двох частин. Вперше його опубліковано анонімно під назвою “Сьогочасне літературне прямування”: першу частину – у журналі “Правда (Часть літературно-наукова). Річник XI-ий”. — Львів, 1878. — Том II. — С. 1–41; другу – у літературному додатку до того ж журналу: “Літературний збірник. В доповнене XIII річника часописи “Правда”, уложений Володимиром Барвінським, докінчений Іваном Франком”. – Львів, 1884. – С. 195–231.

Інтервал у 6 років між публікацією 1-ої і 2-ої частин був зумовлений тим, що через брак коштів журнал виходив з великими перервами. Видання здійснювалося накладом Товариства ім. Шевченка.

Найперше свідчення про авторство твору знаходимо у листі І. Франка 26. XI. 1878 р. до О. Рошкевич, де він переказує свій наречений зміст упорядкованого спільно з М. Павликом збірника “Молот” і не без бравади додає: “На кінці буде ще надрукована моя рецензія на другий том літературної “Правди” [. . .], а іменно на статтю Левицького (автора “Хмар”, “Джері”, “Причепи”) “Літературне прямування новіших літератур” – п. Левицького сокрушаю вельми і висказую рішуче деякі думки, щоб покінчити спори з нашими естетиками-правдянами” (Франко І. Збір. тв. : У 50 т. – К., 1986. – Т. 48. – С. 133).

Твір подається під назвою “Непотрібність . . .” (Замість назви “Сьогочасне літературне прямування”). Підставу повернути авторову назву дає дослідження автографа твору, яке провів акад. С. Єфремов у монографії про письменника. Дослідник описав очолений І. Нечуєм-Левицьким таємний гурток його кишенівських приятелів-інтелектуалів, їх зібрання, обмін літературними новинами, рефератами, С. Єфремов пише: “Пам'яткою цих зібраннів лишилась надзвичайно цікава праця Левицького – “Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'яниці”, видрукована під заголовком “Сьогочасне літературне прямування”. З нею й виступив автор якраз на згаданих товариських зібраннях, пробуючи дати ніби цілу програму літературного й почасти громадського прямування свого власного і свого покоління”. Тут же С. Єфремов зауважує: “Ці відомості про кишенівське життя беру з листа Д. Щеглова, одного з свідків та учасників того життя. Сам великорос зроду, він проте близько стояв до згаданого українського гуртка і в його ото зберігся власний рукопис праці Левицького, такої важливої для розуміння настроїв і змаганнів нашого письменника. Користуюся з нагоди, щоб скласти на цьому місці подяку Ол. З. Гребенетському, що той рукопис здобув й передав мені на використання” (Акад. С. Єфремов. Іван Левицький (Нечуй). – К., 1925. – С. 38–39).

НЕПОТРІБНІСТЬ ВЕЛИКОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ УКРАЇНИ І ДЛЯ СЛОВ'ЯНЩИНИ (Сьогочасне літературне прямування)

I

Був час, коли Україна й Великоросія мали і могли мати одну загальну літературу, і той час тягнувся довго й довго, кілька сотень літ.

Найдавніший період літератури на Україні був візантійсько-болгарський. Давній Київ був тодішнім літературним центром. Християнство поперед усього перейшло з Греції в Київ, а з християнством перейшло з Греції та з Болгарії і візантійсько-болгарське письменство. Болгарська книжність розвилася поперед усього на Україні: там появились твори київських митрополитів: Іларіона, Леонтія, Іоанна II, проповіді св.Феодосія Печерського, Кирила Туровського, літопись св.Нестора, поученіє Володимира Мономаха, “Руська Правда”, “Слово о полку Ігореві” і т. д. З Києва болгарська книжність пішла на далекий північний край, в Новгород, в Суздаль, у Владимир на Клязьмі, пішла сама, без присилування. Літературне діло в ті давні добрі часи робилось само по собі, без офіційного присилування, йшло куди хотіло і куди могло. Літературний язык був не народний, а чужий, болгарський, він був разом з тим і церковним языком як на Україні, так і в Великоросії, і дуже було натурально, коли книжки, написані на Україні, переходили в Великоросію, а з Великоросії йшли, навпаки, на Україну. Всі книжки були написані однаковим ненародним языком, і читали їх тільки духовні, бояри та князі. Не вважаючи на ясні сліди українського языка й народного духу в “Слові о полку Ігореві”, в літописі Нестора і в інших українських літописях, все-таки ці твори написані языком однаковим з языком творів Північної Русі. В XIV віку на Україні появились школи: в Острозі (1580 р.), в Києві, в Вільні, у Львові. Україна з Білою Руссю одійшла до Польщі, а через Польщу, через польські школи, туди зайшла з Європи європейська просвіта під образом схоластики й клясицизму, та просвіта, що тоді панувала по всій Європі. Польські ксьондзи та єзуїти заводили польські школи скрізь по Україні та по Білій Русі для того, щоб пропагувати католицизм, польську національність та унію. Для противодіяння польській пропаганді українські пани та духовні закладали свої школи і заводили в їх ту наукову систему, котра панувала в польських школах. В ті школи заводили грецький та латинський языки, а з языками всисалась у школи і клясична література та філософія. Схоластично-клясичний період в українській старій літературі починається од кінця XVI віку і починає ширитись од того часу, як київський митрополит Петро Могила переробив київську богоявленську школу при Братському монастирі на вищу школу в 1631 році, коли вона почала зватись Києво-Могилянською колегією, а потім Київською академією. В Київській академії давнє візантійсько-аскетичне прямування змінилось на схоластично-полемічне. Богословія викладалась по системах Петра Ломбарда, Фоми Аквіната та інших європейських схоластів, по системах, опертих на грецькій філософії. Риторика викладалась по латинських шкільних школах, складених по Арістотелеві, Димитрії Александрійському, Ціцеронові й Квінтіліанові, і була по формі зовсім клясична. В Київ з Європи перейшли містерії. Професори академії й самі писали містерії, а студенти грали їх в самій академії. Окрім полемічної та драматичної літератури церковного характеру, на

Україні завелася й нецерковна література: то були вірші й оди, писані силабічними стихами. Схоластично-клясичний період довго тягся на Україні і дав навіть зовсім недуховних писальників, як Сковорода, отець Климентій. Деякі п'єси Сковороди і всі вірші Климентія написані українським язиком. Од того часу, як Богдан Хмельницький оддав Україну московському цареві Олексієві, київські вчені перенесли схоластично-клясичне літературне прямування в Москву, де до того часу панувала ще візантійсько-болгарська література: Єпіфаній Славинецький, Симеон Петровський-Ситніянович (Симеон Полоцький), Дмитрій Туптало Ростовський і багато інших київських учених перейшли в Москву і перенесли туди нове, свіжіше літературне прямування. Симеон Полоцький писав вірші, духовні комедії навіть оди в честь цареві Олексієві, його сім'ї і на всякі празники. Сі всі вірші були зібрані в його збірникові, що звався **“Ритмологіон”**: Симеон Полоцький переложив віршами весь псалтир, по котрому вчився писати віршами сам Ломоносов, великоруський писальник, од котрого почався новий клясичний період великоруської літератури. Драми Симеона Полоцького та Дмитрія Ростовського грали на театрі як при царському дворі, так і при школах в Москві, в Ростові та в Новгороді. Язик сього другого періоду української літератури був інший, ніж язик першого періоду: він був в основі церковно-слов'янський, але в нього багато ввійшло слів українських, білоруських та польських. Не вважаючи на те, сей язик все-таки був церковнослов'янський, близький до того язика, котрим писали в Великоросії в XVI та в XVII віку. Українські й великоруські писальники розуміли одні других, коли українські вчені так легко пересадили своє літературне діло на московський ґрунт. Правда, вони знайшли в Москві проти себе опозицію, але більше за свої ідеї, за знаомість з латинською наукою. То була опозиція темноти, хоч і православної, проти європейського духу. Як бачимо, і в сей період література могла бути спільною для України й для Великоросії, не вважаючи на невеликі одміни в мові та в ідеях. Правда, на Україні вже дуже пробивалась національність в літературі, хоч не по ідеях, але по мові. Так, після **“Слова о полку Ігореві”**, зовсім народного по духові, схожого на українські пісні (дивись **“Слово о Полку Ігореве”** Потебні. Филолог. Зап. 1877. VIII.), ми вже бачимо Пандекти попа Миколи 1305 р., знайдені професором одеського університету п. Качубінським у Львові в одного каноника, написані через сто літ після **“Слова о полку Ігореві”** вже українським язиком; бачимо Пересопницьку євангелію, переложену на Волині, в Пересопницькому монастирі в 1445 році на український язик; твори Климентія при Мазепі, Козацькі літописі, деякі вірші Сковороди, драму Теофана Прокоповича **“Милость Божія на Україну через Богдана Хмельницького изліянная...”**

Але сі твори не йшли в Великоросію. Очевидячки, тут була претичина в формі – в українському язичі, зовсім непохожому на великоруський. Зате решта української літератури, писаної церковною мовою, йшла без запину на північ. Література в XVI та в XVII і навіть XVIII віку в Україні з Москвою ще могла бути спільною*.

---

* Ми не можемо не докоряти великоруським вченим, котрі в своїх **“Историях русской литературы”** без сорому мостять давню українську літературу київського періоду: і Феодосія Печорського, і Нестора, і Кирила Туровського, і **“Слово о полку Ігореві”**, і київських вчених, що вийшли з Київської академії: Симеона Полоцького, Мелетія Смотрицького, Славинецького, Димитрія Туптала. Їм треба починати свою **“Историю русской литературы”** з великоруських **билин**, новгородських та псковських літописів, а потім переходити до Серапіона Владимирського, **“Слова”** Даниїла Заточника, до **“Мамаєва побоїща”** та Максима Грека, Курбського, Івана Грозного і не зачіпати Нестора, **“Слова о полку Ігореві”**, **“Руської Правди”**. Треба сказати, що великоруські вчені в своїх **“Историях русской литературы”** дуже неконсеквентні. В Караулова,

Од половини XVIII віку, починаючи од великоруського писальника Ломоносова, великоруська клясична література вже більше розходиться з українською схоластично-клясичною. Ломоносов вчився за границею в німецькому університеті, вивчив європейську клясичну літературу в самому джерелі і переніс її в свій край вже очищену од церковного богословського духу. Окрім того він покинув силлябічну міру в віршах і прийняв тонічну, підходячу під дух слов'янських язиків. Од Ломоносова починається в Великоросії клясична література світська. За ним пішов Сумароков, Херасков, Державін й інші. Язык сих писальників вже більше наближається до народного великоруського язика, хоч і вдержує стару церковнослов'янську основу. Клясична великоруська література починає швидко розвиватись в столицях, в Петербурзі та в Москві, коло царського двору, під його протекцією, а часом і по його приказу. Цариця Єлисавета просто приказувала Сумарокову писати драми для придворного театру. Катерина II закликала Фонвізіна та Державіна в свій дворець, давала Державіну табатирки з червінцями, дарувала йому губернаторський уряд... В Петербурзі заклали академію наук, а цариця Єлисавета заклала в Москві університет. Великоруська клясична література розвивалась все більше та більше під крилом руських монархів та придворних магнатів.

В той час Україна, щодо просвіти, була забута руськими царями. Давня Київська академія зоставалась з своїм схоластично-клясичним духом. Сковорода писав свої твори в клясично-аскетичнім моральнім тоні, а Галичина одійшла в 1772 році під австрійську державу і додержала те клясично-церковне прямування аж до 30-х років теперішнього віку, коли Іосиф Левицький та Лісенецький в 1838 році писали вірші зовсім в тоні києво-могилянським. На Україні просвіта падала і ні один петербурзький цар не квапився її піддержати вищими та середніми школами.

Одначе, не вважаючи на те, що література в Великоросії й на Україні почала розходитись все далі та далі, вона все-таки ще не розійшлась дуже далеко. Дух її був і там і тут ненародний, ненаціональний і нереальний, і на півночі і на полудні гриміли однакові оди, панегірики, риторичні вірші та клясичні драми. І по язикові обидві літератури недалеко розходились між собою. Язык Ломоносова, Державіна, Сковороди, Прокоповича (в драмі “Милость Божія”), Іосифа Левицького, Лісенецького дуже схожий, тільки в великоруських клясичних писальників він чим далі, тим більше набирається народних великоруських слів, в українських – він мішається з народними українськими словами. Нема нічого дивного, коли твори Ломоносова й Державіна могли читати на Україні і навіть в Галичині: вони ні духом, ні язиком не були зовсім незрозумілі на Україні, бо й на

Галахова, Порфир'єва, О. Міллера ви знайдете всю давню українську літературу візантійську і трохи схоластично-клясичної, але зате про українські колядки не знайдете нічого; про українські народні пісні, на цілий том великоруського народного виділа, півлисточка; не знайдете й помину про козацькі українські літописі Самовидця, Величка, про Климентія, Сковороду. Нову українську літературу, писану по-українському: Котляревського, Квітку, Куліша, Костомарова, Шевченка, Вовчка, Стороженка – вони зовсім уже не приймають в свої руські історії. Коли не приймаєте Самовидця, Квітку, Шевченка, то нащо, берете собі Нестора, Вл.Мономаха, “Слово о полку Ігореві”? Треба пригадати ще чудніший факт: в Польщі декотрі учителі польської словесности були загарбали собі в свою літературу “Слово о полку Ігореві,” Нестора і весь київський період, маючи його за польський, але як москалі наїхали в польські гімназії і навезли в своїх великоруських “Історіях літератури” того самого Нестора й “Слово о полку Ігореві”, то польські учителі хоч-не-хоч мусіли повикидати київський період з польської літератури. Наскочила коса на камінь, і виявилось, що й поляки і великороси просто граблять українську літературу то в границях 1772 року, то XI віку. Се виходить якась географічна література! Так само роблять великоруські історики з українською історією! (Прим. І. Нечуй-Левицького).

Україні ще писали давнім церковним мало реформованим язиком, а в Галичині стара святоюрська партія й досі пише церковно-бурсацьким язиком, на котрий і собаки брехали б з переляку, якби хоч трохи тямили в літературі.

В перших десятках ХІХ віку ми бачимо якусь вавілонську мішанину прямування й мови в великоруській літературі під впливом європейських літератур. До 30-го року президент Російської Академії наук Шишков, літератори Греч та Булгарін з усієї сили намагаються вдержати старий клясицизм і з великою злістю лають нових писальників Карамзіна, Пушкіна й інших за їх зраду старому клясицизмові. Рядом з клясицизмом Жуковський переносить з німецького ґрунту романтизм і стає **дядьком чортів** та **відьом** в великоруській літературі, як він сам каже про себе; Пушкін та Лермонтов копіюють Байронового “Чайльд-Гарольда” та “Манфреда” і вносять півреалізм в літературу. В той таки час геніяльний українець Гоголь, почавши з народно-романтичних повісток з українського народного та давнього козацького бита, закладає нову школу, зовсім реальну, і наводить великоруську літературу “Вечорами на хуторі” на народну й національну стежку. Всі ці літературні течії пливуть паралельно одна при другій, змагаються, борються, доки Гоголь не засліпив своїм талантом і клясицизму і романтизму і не заклав нової реальної та національної великоруської літературної школи. Ся вся література поплила на Україну: її потягла за собою великоруська школа на Україні.

Стару київську академію переробили в 1825 році, вивели виклади на латинській мові, і замість українського язика, як було б дуже натурально й розумно, завели виклади на великоруському язичі. Так само російський уряд реформував і духовні семінарії, завівши на місце латинських великоруські виклади. В 1806 році Каразин виклопотав право на закладини в Харкові університету, так само великоруського. З великоруськими школами потяглася на Україну і великоруська література всякої масти... А тим часом на Україні од самого початку ХІХ віку почалася вже українська література. В 1798 році вже вийшли пісні “Енеїди” Котляревського. Князь Цертелєв, Максимович, Лукашевич видали народні українські пісні. Коло 1820 року Котляревський видав “Наталку Полтавку” та “Москаля-чарівника”. За Котляревським виступив Квітка, Гулак-Артемівський, Гребінка, Куліш, Костомаров, а далі геніяльний Шевченко. В Галичині, де не було великоруської літератури, українська література розвивалася самостійніше й нормальніше: там стара партія держалася схоластично-клясичного прямування старої Київської академії, а в паралелі з нею од 1837 року виступила нова українська школа в особі Маркіяна Шашкевича, що почав писати чистим народним українським язиком.

На Україні великоруські школи ігнорували народний український язик. Уряд не пускав його в школи. Петербурзькі царі видавали укази, забороняючи печатати українські книжки, повисилали українських писальників то в Сибір, то на Кавказ, то на далеку північ в Великоросію. Великоруська журналістика знуцалась над нашим язиком та літературою. Трудно й до сього часу розвиватись українській літературі в Руському царстві. А тим часом українська література зразу стала на таку стежку, на котру великоруська література ступила тільки в особі Гоголя і його школи: та стежка була **реальна, національна й народна**. Як тільки українські писальники почали писати українським мужичим язиком, те нове прямування, так сказати, само далось в руки: мужичим язиком можна було писати поперед усього про народ, бо пани вже говорили великоруським язиком, а за сим сама по собі пішла ідея про національність та реальність в літературі. Сам Котляревський, задумавши написати українським язиком щось з клясичного мира, як тільки почав писати українські вірші, то під його пером і вийшов Еней – український парубок, а Дідона –

дівчина, і вийшла **перелицьована** “Енеїда” на українські нориви.

Що в українській літературі далось само по собі, а з Шевченком стало твердо й неповорушно, те в великоруській літературі далось далеко трудніше. Великоруським письменникам приходилось мати діло з традиційною класичною літературою, з духом великоруської нації, дуже консервативним у всьому і, само по собі, і в літературі; приходилось приймати традиційний літературний язик, перемішаний з церковнослов'янським, од котрого він ще й досі не обчистився. Але, не вважаючи на те, після Гоголя появилась ціла фаланга великоруських письменників нової школи: в основі сеї школи лежать принципи **реальности, національности та народности**. По сим принципам йде тепер нова великоруська література після Гоголя і мусить іти, бо ті принципи правдиві і вже давненько панують в європейських літературах. Такі дужі таланти, як Чарльз Діккенс та Теккерей в Англії, Ф. Шпільгаген та Авербах в Німеччині, Еркман-Шатріян, Флобер, Доде та Золя в Франції, зовсім затвердили літературу на реальному, національному і, потроху, на народному ґрунті.

Українська література йде сією стежкою з самого початку XIX віку, стала на сю дорогу ще тоді, як в великоруській літературі не було й мови про національність та народність. Котляревський, Квітка, Артемовський писали чистим народним язиком, брали сюжети з народного бита ще до того часу, як один українець Гоголь тільки що закладав своїми творами реально-національну й народну літературу в Великоросії, а другий український геній Шевченко вже виявив в своїх творах національно-народне прямування в таких рельєфних фарбах, яких ми не бачимо в великоруській літературі і навіть в європейських літературах.

Подивимось тепер, яку роботу загадує для кожної літератури теперішнє прямування літератури.

Перший принцип кожної нової літератури – то принцип **реальности**. Реалізм чи натуралізм в літературі потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної жизни, похожим на одкид берега в воді, з городом, чи з селом, з лісами, горами і всіми предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива жизнь, хоч і тонка, похожа на мрію, як самий одсвіт. Ми далеко стоїмо од того ультрареального погляду на літературу, котрий запанував недавно в великоруській літературі, од часу критичних творів Писарева, що література повинна бути простою копією натури, простою фотографією, та й годі. Такий погляд довів великоруських письменників, як напр. двох Глебових, до коротеньких фотографій з народного бита, в котрих нема й кришки художности ні штучности. Тут винен реальний аж меркантильний дух нашого часу і такий самий національний дух Великоросії. Ультрареальні фотографії, як і абстрактні філософські образи або ідеали, дуже однобічні, дуже прозаїчні, буденні, черстві й тверді, як недобре вварена страва, і такі самі на смак, як сира страва; од їх не дише пишним духом ідеалізму, фантазії, серця, пишним духом щирої поезії. Сей вищий дух поезії вносить у звичайну людську жизнь, в мертву природу геній письменника, що переварує в своїй душі, в своєму серці всі факти буденного життя, звичайно дуже прозаїчного, всі образи, взяті з натури; надихає своїм духом, нагріває своїм серцем, наливає своєю горячою кров'ю або наливає злістю, жовчею та ненавистю, обсипає сміхом сатани і запечатує печаттю свого прокльону. Поетичні образи в реальній поезії – то результат обидводіяння натури й художника, то спільна праця сили натури й сили художника, котрий надаряє своїм духом образи, перепущені через свою душу, додає натурі ніби куті свого меду. Людська жизнь, в більшій частці, то – вода, а вари воду, вода

й буде, як каже приказка. Художник засипає ту юшку своїми крупами, часом такими, яких не дасть вся згорнутість, вся купність живої людської громади, бо він буває і продуктом тієї громади, і воздіачем на неї, вищим од неї. Тим-то художник повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась життя правдива, але обчищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована й згрупована, освічена вищою ідеєю, і щоб була при тому жива, як сама життя.

Таким фокусом для своєї громади повинен бути реальний художник-писальник, таким осередком випнутого або увігнутого скла повинен бути і український художник-писальник для України. В його душі повинна одсвітитись і перетворитись українська життя, що кипить або що плісніє кругом його. Коли писальник хоч трошки чує себе українським громадянином, часткою українського народу й українського громадянства, він повинен мати за святу повинність одсвічувати в своїй фантазії, в своєму серці ту громаду, що роїться кругом його, радіти її радістю, плакати її слізьми, а не перелазити в чужі городи і підставляти свою душу під картини чужої, неукраїнської життя. Український писальник не повинен клопотатись, що йому буде мало роботи на Україні. Українська життя – то непочатий рудник, що лежить десь під землею, хоч за його вже брались і такі високі таланти, як Шевченко; то безконечний матеріал, що тільки ще где робітників, цілих шкіл робітників на літературному полі. От перед ним розгортуються широким-широким полотнищем народна, мужицька життя од Кавказу й Волги до самого лиману Дунаю, до Карпат і за Карпати, до далекого Гроднянського та Мінського полісся. Нам скажуть, що народ дає убогий матеріал для літератури, що в ньому мало розвита індивідуальність, що поет не знайде в ньому багато усяких типів та характерів, що народна життя дуже стихійна, а селяни схожі один на другого, як одна комахка на другу. Нехай буде й так, але український народ все-таки дасть багато матеріалу для українських писальників. Од Кавказу за Карпати не може бути життя народу зовсім однакова. Кубанський козак, потомок запорожців, саратовський та астраханський селянин дуже одрізняється од венгерського. Карпатський гуцул, лемко та бойко дуже одрізняється од хлібороба киянина та полтавця, бо на Карпатах навіть не сіють, ні жнуть, а збирають в свої житниці – сир та масло, як давні патріярхи. Гроднянський, мінський, могилівський, волинський, сідлецький поліщук вже й костюмом мало схожий на свого земляка наддніпрянця, в своїх рудих або білих магерках, в своїх сірих свитках, в узеньких штанах та в личаках. Повісті Осипа Федьковича, в котрих описується життя українських селян на Буковині, на Карпатах, показують, що їх бит дуже не схожий на бит степових українців. Український народ, розкинутий на такому широкому просторі, може бути широким сюжетом українського писальника-реаліста.

Козаки, міщани та городяни повинні так само не минути ваги важливого українського писальника. Козацький бит на Кубані, в Полтавщині, в Чернігівщині зовсім оригінальний і повинен дати сюжети не одному українському літератові. Окрім козаків та міщан, на Україні проживає багато дрібної шляхти і православної й католицької, що платить панам за землі чинш. При тому українська література ніяк не повинна минати жидів і повинна одмалювати їх так, як вони стоять в натурі до громад, до панів, до попів, до руського уряду. Вищі верстви української громади, українські пани на Східній Україні і понад Чорним морем, католицькі пани в Західній Україні, малярські пани за Карпатами – все се повинно одсвітитись в українській літературі і чим правдивіше, тим більше буде користи з такої літератури: весь бит панів, вся їх життя, їх відносини до народу, їх політичні й релігійні тенденції, їх національність і відносини до української

національності – все се докладно повинна одсвітити в собі українська література. Вона ніяк не повинна минути й українського духовенства, з великоруськими архиереями, з монастирями; не повинна минути і тих урядників, котрими набиті непотрібні нікому канцелярії на Україні, і професорів всякої масти, і українських і великоруських, і польських, і малярських. Словом сказати, все, що захоплює етнографічна границя української народности, все се повинно бути і конечно буде матеріалом для реальної української літератури, не викидаючи й чужоземців іншої національності, бо їх уже багато напхалось на Україну. Вони вже давно живуть між нами і нажили собі такий світогляд, котрий їх одрізняє од їх таки земляків, що живуть в себе дома, між своїм народом, як, напр., поляки й великороси, і робить їх часто небезпечнішими й шкідливішими для української національності і для народу, ніж їх земляки, що живуть в себе дома життя, спільною з життя свого народу...

Другий принцип сьогочасних нових літератур, то принцип національності. Принцип національності складається з двох прикмет: з надвірної, зверхньої – народного язика, і осередкової – глибокого національного психічного характеру народу. Народний язик – то тіло національності, національний психічний характер – то її душа. Реальна українська література повинна бути на народній українській мові. Як не чудна ся гадка в прикладі до інших європейських літератур, але для української літератури нема тут нічого чудного. Було б смішно сказати, що, наприклад, французька література повинна бути на французькій мові, але що стосується до України, де панує в школах і між панами великоруський, польський або малярський язик, де в Росії на Україні запанувала великоруська література, в Австрії – польська, німецька та малярська, – тут нема нічого смішного, На основі принципу національності українські писальники повинні обписувати життя української громади тільки по-українськи. Тільки на українській мові література може піти широко й глибоко в українську масу і зробити свою цивілізуючу місію. На інших язиках література на Україні буде служити тільки вищим верствам національної української громади, а з таких шарів, що не говорять по-українськи, вийде все-таки дуже малий процент на всю масу української нації мужиків, міщан та козаків, що не вміють говорити іншим язиком, окрім українського. Реальна українська література, не на українській мові буде тільки цяцькою та іграшкою для українського панства.

Разом з язиком українська література, окрім форми, повинна бути національною і своїм змістом: вона повинна виявити психічний український національний дух та характер. Кожна європейська література виявляє характер своєї нації, і виявляє так, що доглядливий, уважливий чоловік зразу впізнає, до якого народу належить який-небудь літературний твір (коли він щиро національний), не заглянувши на підпис автора. Східні літератури носять на собі слід широкої, блискучої палкої фантазії. Така сама печать лежить і на літературах південної Європи, на італіянській, іспанській; їх колорит гарячий, палкий, як південне сонце, пишний, як пишна тамошня природа. Висока фантазія, гаряче серце, гаряче як огонь кохання, демонська ревність, релігійний фанатизм аж пашисть в поезії Данта, Тассо, Петрарки, Бокачіо, Кальдерона. Демонська гордість, аристократизм або філософський глибокий аналіз, сімейний принцип – сі всі прикмети аглицької національності виявилися в творах Байрона, Вальтера Скота, Діккенса. Сентименталізм, або правдиве чуття серця, містицизм з філософським покривалом поклали особливу печать на твори Шіллера, Гете, Шпільгагена і німецьких романтиків. Недостача елегантности, естетичности, фантазії й глибокого серця зразу дає впізнати великоруські поетичні твори, по більшій частці холодні, як полярний лід, і монотонні, як снігове

полярне поле. Пушкінові поеми неначе чудові цяцьки, вирізані з льоду, і такі холодні, як лід. Такі самі твори гр. Толстого, Писемського, Гончарова, Достоевського*. Н. Успенського, Г. Успенського і т. д. Нам скажуть, що то об'єктивність, а українцеві все те здається льодом. Українська література виявила в собі національний український дух та характер: широку гарячу фантазію, глибоке ніжне серце, тиху задуму, сміх зі слізьми, гумор. Все се виявилось в народних українських піснях, в їх мотивах, зачіпаючих самі глибокі струни серця. Такі національні психічні прикмети ясно і виразно виявились в творах національного українського поета Шевченка, в котрого, окрім фантазії, кожна стрічка, кожне слово ніби обмочене в чуття, ніби тільки що вилинуло з самої глибини серця. Окрім психічного характеру, українська література виявляє й соціальний дух нації, котрий дуже одрізняє його од інших європейських та слов'янських націй. Глибокий демократизм пронизує українську жизнь од самого початку української історії до останніх нових часів. В давні часи українська громада жила своїм республіканським саморядом та самосудом, як за давніх вічових князів, так і за козаків, і замерла тільки в часи знесення Запорізької Січі 1775 року, коли було вбито Росією останнє українське саморядне народне віче в Січі, остання купа чи громада в цілій слов'янщині. Той дух не замер в українському народі і до нашого часу, не вважаючи на панщину, на знесення козаччини, на знесення вибірнього права сільських та міських громад; той демократичний дух уже виявся в українській літературі та в українській інтелігенції і виявляється ще виразніше в теперішні часи, за що українську літературу й інтелігенцію постигла урядова кара од великоруського панства та централістичного абсолютизму. Той соціальний дух уже виявився і в українській літературі: вона вся демократична, чи стоїть вона на реальній основі теперішнього життя, чи зачіпає минувшу історію козацького періоду. Тут причина не в одній тільки формі – в українській мужичій мові, котра інстинктивно потягла за собою демократичний дух в літературу; тут лежить ще друга, глибша причина – в демократичному характері української нації. В ім'я принципу національності нова українська література виявляла скільки теперішнє національне життя на Україні, стільки й минуше, а найбільше з періоду козацького, коли українська народна жизнь виявилась у виразніших формах і в ближчих до нашого часу, ніж давній вічовий та княжий період української історії. Минуше життя України зачіпали наші писальники: Костомаров, Куліш, Стороженко, Гребінка, Шевченко, навіть великоруський писальник Гоголь. Очевидячки, там була якась жива сила, що притягала до себе увагу луччих українських розумів, окрім причин політичних. То була сила, котра тепер замерла на Україні: то була об'ява народного соціального духу в урядових та громадських формах, присутніх природі українського національного духу, то був і протест проти чужих форм, котрими хотіла залігати Україну то Польща з своїм аристократизмом, то Москва з своїм панським централістичним деспотизмом. Національний демократичний дух української літератури становить її зовсім на противному боці, наприклад, врівні (порівняно. – М. Ч.) з польською, щиро панською та клерикальною літературою, або врівні з малярською, і більшою половиною великоруської літератури – зовсім аристократичної в творах графів Л. Толстого, А. Толстого, князя Мещерського, навіть Гончарова (“Обрыв”) і фаланги

---

* При глибокому психічному аналізі, фантазія Достоевського, напр., така убога, що допровадила його до комічних образів: в своїх повістях “Идиот” і “Бесах” він малює сни героїв, де ліберальні ідеї з'являються в образі трихин, що влазять в тіло героя, та в образі бісів, що кинулись на стадо свиней. – Правда, що фантазія! А яка елегантність! (Прим. І. Нечуя-Левицького).

писальників в “Русскому Вестник”-ові.

Окрім національного психічного та історичного характеру, що вже виявився в українській літературі, українська література повинна виявити в собі ще одну національну прикмету: власний народний громадський та сім'яний характер. Українська громада не любить покорятись особовій власті: вона любить і виносить владу збірну, владу цілої громади, а не одного чоловіка. Принцип особистості – то національний український принцип. Людська особа на Україні не любить щезати в іншій чужій особі, нізачо в світі не одкажеться од свого *Я*, і хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена. Хто з чужоземців бував на Україні, проживав в неї, той примічав, що українському селянинові нічим не можна догодити, ні доброю платою, ні добрим обходінням. Він усе буде поглядати на вас скося, бо ... він **мусить** вам покорятись та служити, чого йому дуже не хотілось би по його національній натурі. Особість на Україні дуже розвита, не тоне ні в громаді, ні в сім'ї. Звідсіть виявиться в українській літературі ще одна фарба, котра мусить мати вплив на будучу долю українських сільських громад, на соціалістичне сформування сільської життя, сільського бита так, щоб не одняти од індивідуума багато особистого простору, особистих прав, особистої волі.

Приступимо теперечки до третього, найновішого принципу сьогочасних літератур, до **народности** в літературі. Тепер, коли європейські літератури стали вже національними, вони ще далеко не стали народними, конечно в самому широкому розумінню сього слова. В європейських літературах вже проявились народні поети, що описують життя мужиків таки мужичою сільською мовою: Еркман-Шатріян у французів, Бернс – у англічан, Ауербах і багато інших – у німців, Кольцов, Н. Успенський – у великоросів. Але не вважаючи на те, згадані нами літератури ще далеко не стали народними. В давніх європейських літературах, що виростили на клясичному й романтичному ґрунті, ще багато зосталось старого, традиційного і в формі і в змісті, і в язиці, і в душі самої поезії, од чого їм дуже трудно одчепитись. Мужичі сільські слова й вирази, образи мужичої поезії європейські літератури приймають, не можна сказати, щоб з великою охотою. Реальні французькі теперішні писальники, брати Гонкури, Е. Золя, що почали обписувати міщанську життя, зачепили сільську й почали набивати мужичих слів в свої твори, довго не подобалися французам, а Золя, не вважаючи на свій блискучий талант, і досі бореться з романтичними писальниками, з традиційним літературним смаком французів, і поборов не більше, як половину своїх літературних супротивників. Французькі критики просто гвалтують проти його, за його мужичий та міщанський язик, за його реалізм в поезії. Великоруські солідні органи, як “Вестник Европы” і навіть “Отечественные Записки”, так само напалися недавно на Максимова й Немировича-Данченка за те, що вони пишуть зовсім мужичим, сільським язиком, до котрого не привикла великоруська просвічена публіка, а петербурзький комітет грамотности, оповістивши премію за біографію Петра I, просто поставив умову, щоб язик біографії не був підроблений під мужичий, хоч конечно біографію будуть читати не пани, а мужики...

Так-то принцип народности, як самий недавній, ще не зовсім прийнявся в теперішніх європейських літературах, хоч почав уже вбиватися в палки і всисатися в літературу, як вода в суху землю. Європейські літератури вже стають і повинні стати швидко зовсім народними.

Що ж таке народність в літературі? Як її розуміти?

Принцип народности в літературі складається з кількох елементів: перший елемент – се народний язик, яким говорить народ, чи, просто сказати, мужики. Там, де література

розвивається на давньому літературному язиці, що має багато слів, вже вимерлих в устах живого народу, або забрав слова з іншого языка, як великоруський з церковнослов'янського, там народний, мужичий язык повинен всисатись в літературний, книжний язык, ввійти в його з м'ясом, з кістками, з жилами і зовсім переформувати його на інший живий народний лад. В нових літературах, як українська, чеська, болгарська і інші, народний мужичий язык повинен лягти як ґрунт, повинен лягти увесь в сирому становищі, який він є в устах народу та в його усних творах. Живий народний язык вносить в книжки інший граматичний склад. Замість довгих книжних періодів (в німців часом завдовжки з листок), котрими ніколи не говорив ні один народ на світі, народна річ вносить в книжки рубану, уривчасту мову, швидку, шпарку й живу, як сама жизнь. Нехай про одно те саме діло розкаже вчений чоловік таки українським языком і про те саме діло розкаже сільська цікава баба. Вчений чоловік безперемінно буде сукати довгі стрічки по книжному звичаю, а сільська баба так чесне языком, як кресалом, що аж посипляться іскри поезії. Синтаксис її мови буде шашкований, повний викрикників, нерозвитий граматично, але живий, іскряний. Для літератури взірцем книжного языка повинен бути іменно язык сільської баби, з її синтаксисом. Книжний літературний український язык повинен вироблюватись на ґрунті живого сільського языка, вигрібаючи з його нову термінологію, змінюючи суфікси, приставляючи їх до кореня народного языка, він не повинен шукати нових слів в інших слов'янських языках, хоч би і в церковнослов'янському, а розвиватись на основі народних українських вимов: наддніпрянської, галицької, поліської, навіть чорно-руської (коло Вільна) і білоруської (коло Могилева, Мінська та Вітебська), котрі мають один, спільний з українським лексикон слів. Народні провінціяльні вимови дають часом несподівано дуже добрі терміни для літературного українського языка.

В основі поетичного книжного языка повинен лягти язык народної пісні, так щоб вірші поета були зовсім похожі на вірші народної пісні. В декотрих літературах і тепер уже поети починають наближати вірші до народної пісні. Так, з великоруських поетів зовсім народними віршами писали Кольцов і Некрасов. В українській книжній поезії народна пісня зразу лягла в основу, як пишний оригінал. Шевченко в своїх творах поклав в основі народну пісню і підняв народну поезію високо, не змінюючи ні на кришку ні її форми, ні змісту, так що Еміль Дюран в журналі "Revue de deux mondes" призначає Шевченкові таку роль, відносно до українських народних козацьких та гайдамацьких пісень, яку мав Гомер для грецьких народних героїчних поем; Шевченко, як каже Дюран, зумів зібрати й скупити народний епос і повести його далі в щиро народному дусі. Хто перший раз брав у руки Шевченка, той помилявся, думаючи, що то народні пісні. Більше бути народним поетом вже нема куди!

Другий елемент народности в літературі – се епічні та ліричні форми народної поезії. Окрім прозаїчного й поетичного народного языка, принцип народности в літературі захоплює ще глибше, захоплює ті блискучі поетичні фарби, котрими обсіпана прозаїчна народна мова, котрими закидані українські народні пісні, вся народна поезія в казках, приказках, загадках, колядках та щедрівках. В прозаїчній мові і в народних усних поетичних творах є свої ідіоми, свої епічні та ліричні форми, і в кожній національності свої окромні, часом зовсім непохожі на інші. На скільки народ багатший фантазією, серцем, розумом, на стільки виразніші в його ідіоми, блискучіші епічні та ліричні форми. Бідніший духом народ має бідніші поетичні епічні форми, часом грубі, часом недоладні.

Українська усна народна поезія дуже виділяється* своїми блискучими фарбами. Вона вся закидана букетами поезії, [цілими покосами поетичних квіток]**, так що тямучий український писальник, не нагинаючись, може сміливо загірбати цілі оберемки квіток і обсіпати ними свої твори.

Епічні та ліричні поетичні форми в українській народній поезії виявляються в цілих картинах, в метафорах, в символізмі, часом в глибокій іронії, а часом в гіперболах. Розгорніть багаті збірники народних українських пісень – і ви зразу примітите те багатство, котрим пересипані народні думи, пісні, приказки, загадки, колядки. От перед вами розгортуються цілі картини, де людська жизнь, людське чуття, людське горе й радість прирівнюються до пишних картин, взятих з природи. В козацьких думках, наприклад, кривава битва прирівнюється до пира; поле, закидане трупами, – до поля, закиданого снопами, – зовсім так, як і в “Слові о полку Ігоревім”. Нещаслива людська жизнь прирівнюється до зораного поля, виораного мислями, заволоченого чорними очима, политого слізьми. Важке становище людської душі описується в піснях як крута кам’яна гора, [вкрита полином, як важка робота лупати кам’яну гору]***. Шум діброви, гудіння бору, шум темної хмари, широка пустиня моря служать в піснях символами великого горя, а тихий шелест листу в лісі назначує людський поговор, людську славу. Зелений гай, літня дощова хмара, невеличка річка з бродом, ставок служать символами світлого становища людської душі, радости, кохання. Сади в цвіту – то щасливе кохання, сади без цвіту або з опавшим цвітом – то нещасливе кохання. Широкий степ, широке море часто бувають в піснях символами волі. Нещаслива, трудна жизнь, нещасливе кохання часто описується в піснях в образі перепливання бистрої річки або потопаання в Дунаї, тоді як човник та весельце стрічаються там, де говориться про щасливе женихання та про кохання. Похилене од вітру дерево назначує журбу, пряме дерево – веселість. Вся українська природа, всі рослини й птиці служать в народних піснях і в живій розмові поетичними символами. Кучерявий дуб – то веселий парубок; червона калина, висока тополя, вишня та черешня – то дівчина; порубана калина – то дівчина, що вийшла заміж. Голубка воркує – то дівчина співає, голубка гуде – то дівчина сумує; зозуля кує – то дівчина плаче. Голуби в парі, качки на ставочку – то щасливе кохання, вихід заміж за милого. Важка хода лебедів та гусей по воді – то гірка жизнь із нелюбом. Орел, що високо літає, вороний кін, що в полі виграває, злучається з такими випадками в жизни козака, коли він сидить в неволі і завидує широкій волі. Ясна зоря, ясне сонце – служать символом дівочої краси; повний місяць – то парубоча краса.

Іронія й гіпербола виявляється в народній поезії в своїх окромних формах, дуже виразних, різких та ущипливих. Про гордого чоловіка, напр., кажуть, що він пишається, як собака в човні; про нечесного кажуть, що він чесний, як жидівський патинок. З лінивого сміються, що він так квапиться до роботи, як жид молотити. Про поганого кажуть, що він гарний, як свиня в дощ, як собака на морозі, як копиця в дощову годину; що він процвітає, як макуха під лавкою; що він білий, як циганська литка, що в його очі карі, як морква, стан тоненький, як бодня, шия, хоч обіддя гни, мордою, хоч пацюки бий, ніс, як цибуля, руки, як макітри, рот, як верша; як вигляне в вікно, то собаки три дні брешуть; як подивиться, то молоко кисне.

---

* У першодруку: “видніється”.

** У першодруку ця фраза пропущена.

*** Пропуск першодруку.

Краса дівоча й парубоча в українській народній поезії обмальовується окремими незвичайно пишними й поетичними фарбами. Про гарну дівчину кажуть, що вона гарна, як квіточка, як ясочка, як зірочка, як у саду вишня та черешня, як тополя, [як рожа]*, як червона калина в лузі, як ластівка, як зозуля в гаю, як сіно в годину, як мак, як сонце, як золото. Про гарне дівоче лице кажуть, що з його хоч води напийся, хоч видивись, хоч малюй. Про гарні дівочі брови кажуть, що вони тоненькі, як шнурок, як шовкова нитка, що вони гнуться колесом, що одна брова варта вола, другій брові й ціни нема; гарні очі описуються, як терен, вкритий росою, як вишня на дощі, гарні губи, як рожевий лист, як листочок барвінку, [солодкі]**, як мед. Дівчина співає, як соловейко, як ластівка щечече. Гарний парубок обписується в піснях, як дуб кучерявий, як зелений байрак; в його лице рум'яне, вуси чорні, чуб, як барвінок, він рівний, як хвоїна, стрибкий, як живчик, як живе срібло, повний, як огірочок, чорнявий, як чорнобровець, гарний, як гвоздик, кучерявий, як васильок, як любисток, як барвінок, гарний, як повний місяць; як гляне соколом, орлом, то в дівчини серце в'яне, а на дівчині вінок цвіте.

Нам прийшлося би багато листів списати такими багатими епічними та ліричними формами української народної поезії та народного язика, коли б ми схотіли виписати їх з українських збірників народних пісень. Українські писальники повинні обсіпати свої твори сими перлами народної поезії, як золотою ряскою. Вони дадуть їх творам гарячий поетичний народний колорит, і колорит живий, врівні з котрим твори, писані книжним робляним язиком, будуть схожі на мумії, з їх гнилими тисячолітніми покривалами, що пахнуть трухлятиною.

Третій елемент народности в літературі – то самий дух народної поезії, котрий доконечне чи так чи інак виявиться в творах національних писальників, котрих не можна навіть назвати народними, бо кожний автор – син свого народу, плоть од плоті його і кість од його кости. Більша чи менша сила народної фантазії, народного серця, естетичности одкинеться в творах писальників проти їх волі. Найзначніша прикмета української народної поезії – то глибоке чуття, котре проходить через кожну народну пісню і зачіпає в серці глибоку думу, піднімає тиху задуму, але не безвихідне горе, що не має жодної надії. Та глибока душевність дуже виразно одбилась в Шевченкових творах. Естетичність українських пісень, а найбільше дівочих та жіночих, така висока, неначе їх складала натура не простого сільського мужика, а натура просвічена, з великим естетичним смаком. Українська народна муза ніколи не підбирає епітетів та синонімів неграціозних, навіть в річах простих, буденних, не тільки в делікатних; ніколи не дозволить собі сказати, наприклад, про соловейка або про дівчину, такими словами, як каже великоруська народна пісня: “Уж ты глупенький, нерозумненький дурак соловейко!” або: “Уж ты п'яница, п'яница, душа красная девица!” (“Быт русск. нар.” Терещенка, л. 252).

Сама насмішкуватість, злість, проклін, жарт, сатира, що потребують часом міцних, притискуватих слів, не виявляються так грубо, як, напр., в великоруських піснях, але прикриваються гумором, гарним дзвінким складом віршів. Звісні весільні пісні, в котрих дружки кепкують з старостів та світилок, покажуть нам різнь між українським і руським гумором народної пісні. На Україні дружки сміються з старостів:

Наш староста з міста,

---

* Пропуск першодруку.

** Пропуск першодруку.

*В його голова з тіста,
Зуби з петрушки,
Очі з чернушки;
А на лиці діри,
Повлазили цури,
Голова сніпками вишта,
Борода гонтом підбита.*

Але зараз після таких жартів дружки, маючи природну естетичність, просять в старости вибачення:

*Наш староста старенький,
Як голуб сивенький.*

Великоруські дружки просто лають свата й сваху на всі застави:

*Да тебе свату більшому
На ступень ступить - ногу сломить,
На другий ступить - другу сломить,
На третій ступить, голову свернуть.
Да трясло бы тя, повытрясло!
Да сквозь печь провалитися!
Да в мясных щях (борщі) сваритися!
Я кладу жалобу что на сватью на большую,
На лукавую, на вилявую,
На змею семиглавую!
Семиглавую, семихвостую!
Чтобы тебе, сватьюшка,
Сыновей бы те разбойников!
Дочерей-посиделочек...
Умереть бы тебе, сватьюшка!*

Се такі жарти великоруської народної музи, котрих українські свати не знесли б і мабуть би повтікали з хати, попереду прочитавши дружкам прозаїчну молитву.

Духовність та широка свобода особисті кладуть на українську народну поезію дуже характерний колорит, котрим вона дуже одрізняється од своєї великоруської сестри. В українській народній пісні поезія піднімається вгору, як птиця під небо. Вона ідеальна. Вона ніколи не черкається крилами об грубі матеріяльні інтереси, а коли черкається, то поминає їх як недостойні. Великоруська народна поезія не цурається матеріяльності. Північний черствий практицизм натворив таких епічних дуже непоетичних форм, яких зовсім нема в українській мові та в поезії. В великоруських піснях про гарного парубка говорить, що він: “поглядит, как рублем дарит”. На Україні се буде зовсім навиворіт: про злого чоловіка кажуть, що він “гляне, неначе п'ятака дасть!” Гарна дівчина в Великоросії співає про свою красу: “Я ступить – ступлю во сто рублей; а другой ступлю – во тысячу; а уж третьему – и цены нет!” Про парубка співають: “Он из гривенки на гривенку ступает; с полтинничком (півкарбованця) по улице гуляет, целковиком

(карбованцем) вороти запирает, по пяти рублей девушек дарит!” – Така картина, де парубок ступає по гривнях, в українських піснях неможлива річ і не мала б жодного ефекту. Якби в теперішніх жидів була народна поезія, вона намалювала б якраз такі ідеали. Гарний парубок в великоруських піснях обписується такими фарбами:

*Белина он – снегу белаго,
Красота он – солнца краснаго,
Брови черны - черна соболя,
Очи ясны – ясна сокола...
На головушке кудерушки
Будто жар да разгораются,
Бумажками дорожки устиляет.*

В українських піснях остатні оба вірші зробили б дуже непоетичну дисгармонію. Рудий, як жар, парубок... і ходить по паперових грошах! Українська муза одвернеться од краси срібних та паперових грошей під ногами парубка або дівчини і заспіває ідеальну пісню про інший ідеал, щиро духовний і гуманний:

*В далекої богатой воли та корови,
А в близької хорошой чорненькій брови.
А я тую багатую людям подарю,
А з бідною хорошой і сам помандрую.*

*Не ходи, не люби,
Не носи грошей,
Не люблю, не піду,
Бо – нехороший!*

(“Труды” Чубин. V., л. 175)

В українській народній поезії ми бачимо широку свободу серця, свободу кохання і повну свободу особисті. Давня вічова та козацька соціальна рівність, не придавляючи особисті, виявилась в народній поезії і досі виявляється як прикмета національна і народна. Хто читав козацькі думи, той знає, яка рівність, яка свобода особисті виставляється в їх, як народний ідеал: в думі козак Голота знущається над багатою козацькою старшиною, над дуками-срібляниками, хоч у його шапка з діркою зверху, одежа вітром підбита, а з сап'янців виглядають пальці. Така сама рівність товариства виспівується і в чумацьких піснях, в котрих отаман не чваниться своїм отаманством, а бере чумака за рученьку й жалує його, а чумак зве отамана своїм батьком. В ліричних українських піснях ми бачимо широку свободу дівочої й жіночої особисті, рівність права в коханні та в жениханні дівчини з парубком, бачимо протест сина й дочки проти батька й матері, невістки проти свекрухи. В ліричних піснях дівоче кохання вільне, як пташка в небі: його не можна ні купити, ні задарити. Дівчина вибирає собі парубка, як парубок дівчину. Недурно ж на Україні в народі ходить давній переказ, що колись дівчата самі сватались за парубків: кажуть, що дівчина було прийде в хату, де вона назнає собі парубка, покладе хліб на столі і сяде на лаві. То був знак, що вона хоче заручитись з господарським сином. Як до неї господар не промовляв і слова, то був знак, що його син

не хоче женитись з нею, але кажуть, що люди мали за гріх давати гарбуза дівчині (Канев. пов., Стеблів). В піснях невістка протестує проти злої свекрухи і її сина:

*Вари, вари, свекрушице, вареники з маком,
Чорти б убив твого батька з сином Тетерваком.*

.....
*Коли б мені Бог поміг свекрухи діждати,
Заставила б стару суку халяндри скакати.
Скачи, скачи, свекрушице, хоч на одній ніжці,
А щоб знала, як годити молодій невістці.*

В українській народній поезії зовсім не буде зрозуміла така, наприклад, пісня, як отся великоруська, де кохання описується як “гроза”, як нахвалка парубка:

*Пригрозил мне чуж отецкий сын
Три грозы да три великия:
Первую грозу – ступил на ногу;
Другую грозу – пожал праву руку;
А третю грозу пригрозил,
Он взглянул по-звериному.
От того страху – от полоху
Моє цветно портишечко (одежа)
По шитью распоролось,
Моє золото монищесто (намисто)
Все по спайкам распаялось,
Мои скатные жемчуги (перли) перебранные
Раскатились по одной, по жемчужине.*

(Терещенко, 381)

Се великоруська дівчина малює собі мрію про свій ідеал, про кохання парубка, котрий подививсь на неї по-звіриному так, що в неї одежа попоролась, розтопилось золото й намисто й перли потріскались... картина чудна для української музи і дуже нагадує деспотизм турецьких пашів в їх гаремах над нещасними рабнями або кохання розбійника з шаблею в руці над головою дівчини. Українська дівчина одказала б такому опудалові:

*Чи ти гордий чи тишній?
Чи гордо несесся?
Не ходи, не люби,
Не залицяйся;
Не люблю, не піду,
Не сподівайся.
Не ходи, не люби,
Не носи грошей,
Не люблю, не піду,
Бо нехороший.*

.....

*Не ступай на ногу,
Не ляжу з тобою,
А ляжу з козаком
Під сірим сіраком.*
(“Труд.” Чуб. V, 175)

Нічого схожого на такий великоруський деспотизм в поезії не можна знайти в українських піснях, бо вони вилились з інших народних психічних основ. В великоруській сім'ї панує деспотизм батька над цілою сім'єю, над жінкою, над дітьми, і натурально, що той деспотизм виявляється і в піснях, де тільки виступають на сцену стосунки чоловіка до жінки. В складі української й білоруської сім'ї нема такого деспотизму, тим-то нема його і в поезії, коли мова мовиться про стосунки парубка до дівчини, чоловіка до жінки.

Так-то кожда сьогочасна література повинна покласти собі основою три принципи: реальність, національність та народність. У всіх європейських літературах вже до того діло йде – в одній більше, в другій менше. В Франції з Віктором Гюго замре старий романтизм, з Е. Золя, Флобером, Доде, Гонкурами, Шатріяном виступає на сцену реальне, національне й народне прямування. В старих європейських літературах народне прямування трудніше прищиплюється, бо воно мусить видержувати боротьбу з давньою, багатою талантами, традицією; в нових слов'янських демократичних літературах народність в літературі йде скорішою ходою (окрім польської), а в українській або, напр., в чеській, вона зразу запанувала в літературі майже інстинктивно; їх вивів на сцену сам мужичий, сільський язик.

Література, основана на трьох показаних нами принципах, має для нації велику вагу і тільки така література, а не інша. Клясична література була просто іграшкою панів та царських дворів, або їх наймичкою, бо мусіла кадити для їх фіміям в одах, в панегіриках. Романтична література зробила не більшу службу для громади: вона так само забавляла панську фантазію чортами, кладовищами, відьмами, монастирями, лицарями, поки зовсім не найнялась в наймити попам, єзуїтам та панам-централістам. Література реальна, але без народної підкладки, буде служити тільки вищим верствам громади і стоятиме осторонь од маси, од народу: її народ мало розумітиме, або й зовсім не зрозуміє, бо там він не знайде нічого рідного для себе – ні форми своєї усної літератури, ні вмісту, ні духу. Тимчасом народність в літературі по формі й по вмістові зробить доступнішими для народу навіть такі літературні твори, в котрих буде описана жизнь вищих верств людського громадянства. І тільки реальна, національна та народна література разом в трьох принципах може стати в великій пригоді для всієї нації зверху донизу: може мати велику вагу і великий вплив. Така література буде правдивим, не хибним дзеркалом, в котрому громада побачить себе, яка вона є, роздивиться на себе, оцінує себе. Ціла нація в такій літературі може примітити свої достоїнства і свою недостачу, свій добрий бік і свої хибности; знайти похвалу собі чи ганьбу. Тільки така література матиме великий вплив як на розумове розвиття, так і на соціальну реформу громадянства, бо вона покаже соціальні відносини високих верств до середніх та нижчих, панства до мужицтва.

Література, основана на тих трьох принципах, повинна розвиватись і на Україні. Вона вже настала і повинна міцнішати й рости. Вона повинна обсягати етнографічну границю української породи і на тім ґрунті добувати собі матеріял і впливати на громадянство; вона повинна промовляти до нації її природним живим язиком, а не чужим або позиченим в інших старих язиків, не трухлятиною, вишкребаною з старих паперів, переїдених

мишами, якою пишуть люди старої партії святоюрців та москвофілів галицької та угорської Руси.

Що ж тепер сказати про ту прояву на світі, коли силою пересовують літературу одної породи з її етнографічних границь на етнографічну територію другої породи? Ми назвемо таке пересовування некорисним, непотрібним. Ми назвемо його недобрим ділом в тім разі, як силою пересовують літератури однієї породи на породу іншу. Література вищих європейських пород і непрохана сама по собі йде між народи молодші, нижчі по культурі, бо вона має силу. Про великоруську літературу того не можна сказати... Нам потрібна своя українська література.